

ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкриваються різні аспекти екологічного виховання, описана експериментальна методика екологічного виховання дітей дошкільного віку з використанням інтеграційного підходу.

Ключові слова: екологічне виховання, екологія, інтеграція, інтеграційний підхід.

На сучасному етапі розвитку суспільства питання екологічного виховання набуває особливої гостроти, оскільки екологічні проблеми носять глобальний характер. Головна причина цього – тотальна екологічна безвідповідальність. У зв'язку із цим необхідно більше приділяти уваги екологічному вихованню підрастаючого покоління починаючи вже з першого років виховання дітей – з дошкільної й продовжуючи роботу в школі. Актуальність взаємодії суспільства й природного середовища поставила перед навчальними закладами (дошкільними установами та школою) завдання формування в дітей відповідального ставлення до природи. Педагоги й батьки усвідомлюють важливість навчання дітей правилам поведінки в природі. І чим раніше починається робота з екологічного виховання учнів, тим більшою буде її педагогічна результативність. При цьому в тісному взаємозв'язку повинні виступати всі форми й види навчальної й позанавчальної діяльності дітей.

Система екологічного виховання дошкільників містить кілька взаємозалежних блоків, які охоплюють всі сторони еколого-педагогічного процесу в дошкільному закладі: зміст екологічного виховання, способи його реалізації (методи й технології), організацію й керування процесом.

Фундамент всієї системи – теоретичний блок, що розкриває основні поняття, провідні ідеї екології. Він має велике значення для фахівців і реалізується на практиці виховання дітей: забезпечує новий погляд на природу, нове розуміння навколишнього середовища, демонструє взаємозв'язок всіх компонентів природи й місце людини в ній. Саме тому даний блок є системоутворюючим – він функціонально поєднує всі інші, "пронизує" і наповнює їх необхідним теоретичним змістом, забезпечує усвідомленість практичної діяльності працівників дошкільного виховання. Основними є ідеї сходження від окремо взятого організму й умов його існування до біосфери як середовища життя всього планетарного співтовариства, а також ряд значущих понять, таких як живий організм, середовище існування, екосистема, круговорот речовини й енергії в екосистемі, рівновага в екосистемі та її порушення, екологічні ніші, ланцюги харчування тощо.

На основі теоретичного блоку будується дидактичний – знання про природу, відомості з галузі біоекології, екології людини й соціальної екології, підібрані й адаптовані до рівня розвитку дошкільників. На їхній основі побудовано програми з екологічного виховання дошкільників [4, 5]. Створюючи проєкт з екологічного виховання дітей дошкільного віку ми в свою чергу керувалися вимогами нині чинних програм виховання та навчання в ДНЗ. Дидактична система розкриває різні аспекти взаємозв'язку живих організмів із зовнішнім середовищем:

- зв'язок як єдино можливий варіант існування живого, що володіє певними потребами, задоволення яких здійснюється через контакт із зовнішнім світом. Демонстрація цього зв'язку можлива на прикладі різних видів рослин і тварин в будь-який період і в різних умовах їхнього життя (наприклад, рослина на вікні, що тягнеться до світла, харчування й рух хом'яка, що живе в клітці тощо);
- зв'язок тривалий в часі й поступово мінливий за своїм характером;
- зв'язок організму із середовищем у процесі його онтогенетичного розвитку. Цей зв'язок дошкільники можуть пізнати на невеликій кількості спеціально організованих прикладів, шляхом регулярного простежування життя конкретної рослини або тварини, від її народження до дорослого стану (наприклад, спостереження за канаркою або хвилястими папужками, що висиджують в гнізді яйця, а потім відгодовують пташенят);
- конвергентна подібність групи організмів, що перебувають в однакових умовах, що є підсумком філогенетичного розвитку форм живої природи й що демонструє морфофункціональну єдність в їхньому розмаїтті. Наприклад, групи рослин і тварин, добре знайомі дошкільникам і доступні для спостереження (наприклад, тварини, що літають – птахи, комахи, кажани). Однотипний характер їхнього взаємозв'язку із середовищем існування дозволяє формувати в дітей узагальнене уявлення про деякі явища природи.

Реалізація екологічного виховання дошкільників здійснюється за допомогою відповідних методів і технологій виховно-освітньої роботи з дітьми. Залежно від етапу формування в дітей знань і навичок виділяють методи прямого впливу (показ, пояснення та ін.), методи опосередкованого впливу, коли діти проявляють самостійність, і методи проблемного виховання й навчання, коли дошкільникам дається можливість самостійно вишукувати способи вирішення пізнавальних, ігрових та інших завдань.

Методи обираються з урахуванням специфічних і значущих для дошкільного періоду педагогічних аспектів: 1) продуктивна взаємодія вихователя й дітей в будь-якій спільній діяльності; 2) сполучення в кожній діяльності освітніх й виховних компонентів у їхній органічній єдності й взаємному доповненні. Відтак, трактування педагогічного методу як цілеспрямованої спільної діяльності спирається на положення Л.С. Віготського про зону найближчого розвитку [6].

Побудова методів екологічного виховання базується на наступних принципових моментах: 1) врахування специфіки змісту екологічного виховання, що виходить із біології з її центральним поняттям взаємозв'язку організму й середовища; 2) підхід до будь-якої спільної діяльності як педагогічного методу, якщо ця діяльність насичена екологічним змістом, дозволяє вирішувати завдання екологічного виховання дітей; систематична, регулярно повторювана; планується й організовується вихователем; націлена на досягнення освітньо-виховного результату; 3) одночасне вирішення в діяльності виховних і освітніх завдань й розуміння їхньої співвідпорядкованості в екологічному вихованні. В нашому дослідженні представлені психолого-педагогічні основи трьох груп методів: практичних (створення й підтримка умов існування для об'єктів природи найближчого середовища дітей, природоохоронна діяльність); пізнавальних (спостереження, мовлення й спілкування); "відобразувальних" (моделювання, гра, образотворча діяльність).

В дітей дошкільного віку ставлення до природи – емоційно насичене, а не емоційно спрямоване. Емоційні переживання усвідомлюються у зв'язку зі зростанням ролі другої сигнальної системи у вищій нервовій діяльності. Лише в юнацькому віці особистість здатна до усвідомленого естетичного сприймання природи. Діти, ще не здатні чітко диференціювати своє "Я" і навколишній світ. Оскільки досвід спілкування з довкіллям обмежений, вони роблять поверхневі узагальнення і встановлюють причино-наслідкові зв'язки лише за допомогою дорослих. Тому важливо звернути увагу на формування екологічної компетентності дітей, враховуючи їхні вікові та індивідуальні особливості, що позначається на характері мислення, почуттів, поведінки, діяльності. Перші взаємовідносини з навколишнім світом формуються в системах "дитина-дорослий", "дитина-одноліток". Людські норми взаємин дошкільники переносять на об'єкти природи, що призводить до олюднення способу осмислення світу, а відтак – сприйняття об'єктів природи як суб'єктів.

Ставлення до природи є важливим показником екологічної культури. Психологи (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, В.Н.М'ясищев, С.Д. Дерябо, В.О. Ясвін та ін.) розглядають категорію ставлення в аспекті особистості, як її прояв. Ставлення завжди має емоційне фарбування, воно суб'єктивно й знаходить своє вираження у вчинках, практичних діях, діяльності. Значущою характеристикою ставлення є його усвідомленість, що формується на основі знань і поєднана з переживаннями. На наш погляд екологічному підходу найбільше відповідає характеристика ставлення як усвідомлено-правильного. При цьому під правильним розуміється таке ставлення, що склалося на знанні конкретних екологічних залежностей, існуючих між будь-яким живим організмом і середовищем його існування. Без врахування потреб конкретної рослини, тварини, неможлива правильна, а відтак, – і гуманна взаємодія з ним. Під усвідомленим мається на увазі те, що дитина володіє розумінням екологічних залежностей на вербальному рівні: вона може сама сказати, пояснити (при гарному розвитку мовлення), чому треба так вчиняти, або (при недостатньому розвитку мовлення) розуміє слова дорослого, котрий їй пояснює, просить, забороняє. При цьому мається на увазі, що емоційний аспект ставлення присутній в ньому як обов'язковий, оскільки він забезпечує весь процес його формування.

Усвідомлено-правильне ставлення дошкільника до природи в різних ситуаціях і в різних дітей може мати естетичний, етичний або пізнавальний відтінок. Практичний метод дозволяє формувати необхідне ставлення насамперед у процесі догляду за живими істотами. Але поряд із практичними діями велике значення має зміст супутніх пояснень, які діти одержують від вихователя. Дія й слово доповнюють один одного – це два прийоми, які зливаються в єдиний педагогічний акт і виступають як зразок взаємодії людини із природою, зокрема на прикладі мешканців живого куточка.

Формуванню усвідомлено-правильного ставлення дітей до природи сприяють і пізнавальні методи. Різноманіття явищ природи, довкола дошкільників, створює для вихователя умови для організації спостережень. Загальна педагогічна мета при цьому полягає в тому, щоб збудити інтерес, пізнавальну активність дітей, розвинути їхню спостережливість, бажання й уміння спостерігати за навколишнім світом. При такому підході спостереження стає цілісним педагогічним процесом, спільною інтелектуальною діяльністю вихователя й дітей. При цьому дії дорослого спрямовані на планування й організацію спостереження, на вирішення освітньо-виховного завдання, а розумові зусилля дітей – на повноцінне сприйняття об'єкта, на пошук й одержання потрібної інформації. При такій схемі сумісно-розподіленої інтелектуальної діяльності спостереження стає методом екологічного виховання, за допомогою якого в дошкільників взаємозалежно формується коло конкретних екологічних знань про об'єкти спостереження й ставлення до них.

Спостереження розвиває в дітей різні відтінки ставлення до природи: пізнавальний інтерес, естетичне переживання, співчуття. Потреба пізнання нового формується завдяки багаторазовому звертання до об'єкта, супроводжуваному коментарями дорослого про причинно-наслідкові зв'язки живого організму з середовищем його існування. На основі розуміння цих зв'язків в житті мешканців куточка природи, залежності їхнього самопочуття від умов в яких вони

перебувають, виникають переживання за них, співчуття, початкові форми моральної відповідальності, готовність допомоги. Це той випадок, коли знання трансформуються у ставлення.

Народженню естетичного ставлення до природи в процесі спостережень сприяє детальне й почуттєве сприйняття об'єкта, всіх його сенсорних особливостей – форми, кольору, пропорцій, розміру тощо. Всі природні об'єкти, якщо вони перебувають у сприятливих умовах життя, демонструють морфо-функціональну красу – красу будови й різних проявів. При цьому вона завжди має свою яскраво виражену (видову) специфіку. Спостереження, спеціально присвячені красі об'єкта, розвивають в дітях здатність бачити й відчувати гармонію форми, кольору, ліній, пропорцій, їхній взаємозв'язок й функціональність в кожній тварини й рослини.

Для формування усвідомлено-правильного ставлення до природи за допомогою спостереження має значення діяльність моделювання – ведення календарів природи, відображення в них результатів спостережень. Педагог вчить дошкільників самостійно заповнювати сторінки календаря, орієнтуватися в його параметрах, правильно користуватися відповідною символікою. Велике значення має те, що ця спільна діяльність довготривала, здійснюється постійно протягом усього навчального року. Ставлення, що виникає в старших дошкільників до спостереження й моделювання його результатів, – це пізнавальне ставлення до природи й інтерес до навчальної діяльності одночасно, а це дуже важливо для особистості дитини напередодні її надходження до школи.

Зародження позитивного ставлення дітей до природи в процесі використання словесного методу зумовлено сутністю спілкування як бажаної для дітей діяльності, що приносить їм задоволення. Доброзичливість, проникливість і щира участь вихователя в розмові з дітьми стверджує їхнє позитивне ставлення до змісту бесіди. Навчальний діалог також сприяє виробленню усвідомлено-правильного ставлення до явищ природи, особливо якщо педагог акцентує увагу на формі мовних повідомлень, на вмінні дошкільників правильно побудувати висловлювання, пояснити взаємозв'язок об'єктів.

Ігрова діяльність як самомотивована приносить дошкільникам велике задоволення, легко й швидко викликає позитивне ставлення до її змісту. Результатом нашого дослідження стала розробка різних ігрових навчальних ситуацій (ІНС) – спеціальної форми сюжетно-рольової гри, насиченої екологічним змістом. Вони спеціально створюються педагогом для вирішення конкретних дидактичних завдань на екологічних заняттях, екскурсіях, спостереженнях. Хороший результат дають три типи ігрових навчальних ситуацій, що мають різні дидактичні можливості: ІНС із залученням іграшок моделей (тобто іграшок, що зображують об'єкти природи – рослин і тварин); ІНС з використанням ляльок – персонажів казок, сюжет яких пов'язаний із природою; різні варіанти ігор в подорожі ("Туристичний похід", "Екскурсія на виставку квітів", "Подорож до Північного полюса або Африку" та ін.).

Гра, спеціально організована вихователем і привнесена до процесу пізнання природи, з успіхом виконує функцію методу екологічного виховання, що полегшує дітям засвоєння екологічних знань і формує усвідомлено-правильне ставлення до їхнього змісту. Саме застосування еколого-педагогічних технологій дозволяє одержати бажаний ефект екологічного виховання. Нами виявлені два фактори, що забезпечують успіх в цьому процесі: докладний опис технологій – всіх заходів із вказівкою їхніх освітньо-виховних цілей (завдань), способів організації, сценарієм варіанта можливого проведення; чітке щомісячно-тижневе планування заходів. Встановлено, що технологія, що враховує психолого-педагогічну специфіку й режим життя дітей в ДНЗ, стає авторським баченням втілення проекту "Екологічне виховання в ДНЗ" в повсякденну освітньо-виховну реальність і забезпечує досягнення запланованих цілей.

Важлива умова екологічного виховання – створення еколого-розвивального середовища. Про влаштування природної зони на території ДНЗ досить багато написано (методичні посібники, програми, довідкова література). Зауважимо тільки, що, на нашу думку, природну зону слід облаштувати в такий спосіб, щоб дитина мала можливість діяти і створювати.

В екологічному вихованні однією з важливих тенденцій є інтеграція. Відповідно до завдань інтегрованого навчання і виховання нами розроблювались тематичні проекти, які, об'єднанні однією темою, охоплювали декілька видів занять, ігри та вправи. Наприклад, тема "Рослини": мета: спостереження за деревами на майданчику ДНЗ (будова, колір листя, квітучість); де може рости (ліс, садок, парк, поле, гай), які умови догляду за рослинами.

Ігри "Хто звідки прийшов?", "З якого дерева листочок?", дидактична гра "Хто це?", "Що це?". *Театралізована гра* "А ми у ліс ходили". *Досліди*: пророщення гороху, цибулі, кісточок вишні, догляд та спостереження за ними. *Трудові доручення* зібрати листя дерев для гербарію та класифікувати їх. *Розвиток мовлення*. Читання художніх творів про рослини (казки, оповідання, вірші, малі фольклорні твори). *Образотворча діяльність*. *Малювання* на тему: "Садок навесні", "Осіньне дерево". *Конструювання*: "Екібана зі штучного та природного матеріалів". *Фізична культура*. Рухлива гра "Добіжки до дерева"; комплекс основних вправ "Виростемо великими, як дерева".

Підсумовуючи сказане хочемо відзначити, що робота з екологічного виховання в ДНЗ ведеться планомерно й систематично, в розробці тематичних ігор, проектних завдань та дослідів беруть участь вихователі та керівний склад ДНЗ, постійно проводяться заходи екологічної спрямованості з залученням батьків та дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барковская О.М. Содержание, цель и задачи программы начального экологического воспитания / О.М. Барковская // Начальная школа. – 1994. – №2. – С.32-33.
2. Бобылева Л.Д. Практическая направленность экологического воспитания младших школьников / Л.Д. Бобылева // Реализация практической направленности в учебном процессе начальных классов школы: Межвуз. сб. науч. тр. – Владимир, 1999. – С.77-83.
3. Вересов Н.Н. Основы гуманитарного подхода к экологическому воспитанию старших дошкольников / Н.Н. Вересов // Дошкольное воспитание. – №7. – 1998.
4. Николаева С.Н. Юный эколог: программа и условие ее реализации в детском саду / С.Н. Николаева. – М., 2009.
5. Николаева С.Н. Система экологического воспитания детей в дошкольном учреждении / С.Н. Николаева. – М., 2005.
6. Основы дошкольной педагогики / [под ред. А.В. Запорожца, Т.А. Марковой]. – М., 2000.
7. Сенкевич В.М. Экологическое образование: интеграция научных знаний и образных представлений / В.М. Сенкевич // Советская педагогика. – 1989. – №5. – С.15-19.

Подано до редакції 13.09.2010